

„Vsega sveta pa ne morem nositi na ramah.“ Čurič je utihnil in zopet mečkal klasje med prsti. „Sam ne vem, kako sva se sešla. Prišla je nekega večera, ko sem že davno imel Mariško rad. Nato je prihajala večkrat, zaradi malenkosti, čeprav sva vedela, čemu prihaja. Govorila pa nisva nikoli o tem. Prav za prav sem jo imel iz usmiljenja. Saj je ostala sama in tako mlada. Mariške pa nisem nikdar pozabil. In sedaj, ko me je hotela sežgati, mi je prav tako všeč kot prvi dan, to divje živinče.“

Čurič mu je še enkrat stisnil roko in izginil po pšenici v šumo.

Noč je legla zopet na vas, le duh po dimu je polnil ozračje. Psi so vznemirjeni lajali vso noč.

Pripombe k naši prevratni dobi

Abin Prepeluh

V ojaška okupacija Trsta po italijanski vojski je imela večje posledice za Primorje, vso Goriško in celo za velik del Kranjske, kakor pa je to kdorkoli od Slovencev pričakoval. Ob Soči so Slovenci kompaktno naseljeni že več stoletij. Načela velike francoske revolucije, ki so se začela plaho uveljavljati v naših krajih šele v nemirnem letu 1848., to je po preteku celega pol stoletja, so povedla tudi slovenski narod v Avstriji v boj za njegove osnovne narodne in jezikovne pravice. Med Slovenci se je pojavilo nekaj novega, česar doslej sploh niso poznali: politične organizacije. Goriški Slovenci so imeli svojo politično organizacijo od l. 1870. dalje v svojem političnem društvu „Soča“, ki se mu je kasneje pridružilo še katoliško politično društvo „Sloga“. Politična organizacija jim je dala tudi politične liste: „Soča“, „Glas“, „Primorec“, „Gorica“, „Primorski list“, „Novi Čas“, „Goriški list“, slednjič tudi še „Kmetiski Glas“, kot glasilo gibanja malih goriških agrarcev. Tik pred vojno so izhajale v Gorici tudi odlične slovenske revije, napredna „Veda“ in socialistični „Naši Zapiski“, ki prvotno v Ljubljani (1902) in na Kranjskem niso mogli dobiti nobene slovenske tiskarne, ker so bile le-te bolj ali manj monopol vladajočih političnih strank, bodisi liberalne ali pa klerikalne. V Gorici so se tiskale poleg tega še številne leposlovne knjige, zlasti prevodi iz drugih slovanskih jezikov. Goriški Slovenci so priborili enakopravnost svojemu književnemu jeziku ne samo v goriškem deželnem zboru in v samoupravah, temveč tudi v političnih uradih in celo pri sodiščih, pri teh celo v večjem obsegu kot na sosednjem Kranjskem. Ne samo na podeželju, temveč celo v deželnem stolnem mestu, v Gorici, ki je bilo dolgo na glasu kot pretežno italijansko mesto, sta leto za letom naraščala vpliv in pomen slovenščine in Slovencev, čeprav je avstrijska politična uprava tudi tu največkrat hodila nerazumljiva pota. V političnem pogledu je dajala prednost italijanščini in Italijanom, zlasti še

potem, ko je Italija pristopila k trozvezi, ki je razpadla šele l. 1914. ob izbruhu svetovne vojne. Zadnja leta pred vojno pa je avstrijska notranja politika začela snovati nemogočo politično misel v deželi, v kateri so živeli zgolj Slovenci in Italijani: Uvajati se je začel „nemški kurz“. V deželo so začeli importirati nemške uradnike, ki slovenščine sploh niso znali. Po državnih uradih, zlasti tudi pri železniški upravi, se je nemščini dajala prednost pred jezikoma domačega avtohtonega prebivalstva. To ni ostalo brez odpora samo na slovenski strani, tudi Italijani so gledali novi politični izum avstrijske uprave po strani. Tik pred vojno se je začela propagirati na Goriškem celo misel, da je postal politični sporazum med Slovenci in Italijant spričo novih razmer mogoč in potreben. Ob izbruhu svetovne vojne se je nemška politična birokracija v prvi vrsti obrnila proti Slovincem, med katerimi je našla svoje številne žrtve. Mnoge politične organizatorje goriških Slovencev je pozaprla in jih pozneje konfinirala v notranjosti države, med njimi tudi dr. Gregorja Žerjava. Njihove politične organizacije so bile ali razpuščene ali pa obsojene na molk, njihovi politični listi so bili postavljeni ali pod nadzorstvo ali pa celo ustavljeni, na pr. „Naši Zapiski“.

Toda kmalu je prišlo razočaranje. Kraljevina Italija je odklonila vojno na strani centralnih velesil. Avstrijski vagoni, ki so prišli na mejo po italijansko vojaštvo, so se vrnili prazni. Takrat niso Nemci na Dunaju in v Berlinu našli za svoj občutek in svoje politično razočaranje dovolj krepkih izrazov za zaničevanje naroda, ki je po njihovem tolmačenju trozvezne pogodbe prelomil dano besedo.

Ta zunanje politični dogodek je goriške Slovence začasno zopet opogumil. Italija ni samo odklonila vojne, nasprotno, prav kmalu se je po številnih mestih kraljevine Italije začela velika agitacija za napoved vojne Avstro-Ogrski in Nemčiji. Toda preden se je Italija odločila, je preteklo skoro eno leto, zakaj treba je bilo pretehtati nejasni položaj na bojiščih in preceiniti politične in gospodarske moči bojujočega se sveta. Avstro-Ogrska in Nemčija sta se pogajali z Italijo in ji zagotavljali teritorialen in gospodarski uspeh. Trst in njegovo okolico in najbrže še kaj bi odstopila Avstrija Italiji, ako bi se ta odločila za vojno na strani centralnih velesil. Tudi antanta ni držala rok križem. Na stroške Avstrije je mogla biti proti Italiji še veliko radodarnjša. Prišlo je slednjič do „londonskega pakta“, ki ga je podpisala brez vsakega oklevanja tudi carska Rusija po svojem ministru Sazonovu in ki je izročal Italiji po končani vojni poleg Trsta še celotno slovensko Primorje. Slovensko goriško ljudstvo je sicer v cenzuriranih avstrijskih listih lahko bralo nedoločne in nejasne vesti o nekih diplomatskih pogajanjih med Berlinom in Dunajem ter Rimom na eni, in med Londonom, Parizom in Rimom na drugi strani. Toda nikoli niso določno zaznali, o čem se pogajajo tuje državne pisarne, da gre pri tem tudi za njihovo zemljo, njihove domove, njihovo narodnost in njihov bodoči domovinski patriotizem. Nihče jih

ni nič vprašal, nikoli niso izvedeli določno, kaj vsebuje tisti „londonski pakt“, o katerem se je sicer splošno govorilo po vsem svetu. Še preden je minulo leto dni od vročih julijskih dni l. 1914., so zagrmeli težki italijanski topovi ob skalnati Soči in zdolaj pod Krasom, ki niso utihnili tri dolga leta in ki so razdejali njihove domove, cele vasi, trge, a „solčno“ Gorico spremenili v strahotne razvaline. Goriško prebivalstvo sedaj ni imelo več časa razmišljati o politiki. Ljudstvo je postalo vojni begunec, ki so ga odgnali v tuje kraje, v neznane jim razmere, kjer se jih je pogubilo na tisoče, ostali pa so bili kot kaznjenci obsojeni na življenje v lesenih barakah zasilnih taborišč, ali pa v nadlego ljudem, katerim so bili odveč.

Toda tri vojna leta so dolga doba. „Londonski pakt“ se je nekako pozabil, v ospredje je stopil vojni cilj zaveznikov, kakor ga je bil formuliral predsednik Wilson v svojih znamenitih točkah. Tu je stalo črno na belem, da je vojni namen bojujoče se Amerike in antante sploh, zedinjenje in osvoboditev malih narodov, ki morajo imeti pravico, da sami odločijo o svoji bodoči narodni in državni usodi. To so bile besede novega sveta, ki je zmagal nad starim imperializmom, kateremu je že ruska revolucija l. 1917. zadala smrtni udarec in tako dokončno preklicala ruski podpis na aktih „londonskega pakta“. Tudi Amerika ga seveda ni hotela priznati in je predsednik Wilson sam predlagal drugačno rešitev našega in italijanskega jadranskega problema, kakor bomo videli pozneje. Poleg tega se je meseca aprila 1918, torej še sredi boja, vršil v Rimu kongres zatiranih narodov, ki so se ga udeležili poleg Poljakov, Rumunov, Čehov in Jugoslovanov tudi Italijani. Ti so se zedinili, „da vsak teh narodov proklamira svojo pravico do zedinjenja v enotni narodni državi oziroma do spopolnitve tega zedinjenja, da doseže svojo popolno politično in gospodarsko neodvisnost“. Zastopniki „Jugoslovanskega odbora“ v Londonu in zastopniki Italijanov pa so se poleg tega še zavezali, „da prijateljsko uravnajo v interesu dobrih in odkritosrčnih odnosov med obema narodoma še nerešena teritorialna vprašanja na temelju narodnostnega načela in pravic narodov, da sami odločijo o svoji usodi in sicer na način, da ne bo prejudica življenjskim interesom obeh narodov, ki se bodo določili v trenutku sklepanja miru“. Nadalje so se sporazumeli tudi o tem, „da se posameznim delom enega izmed obeh narodov, ki bi morali ostati vtesnjeni v državnih mejah drugega, prizna in zagotovi pravica, da se bodo spoštovali njihovi jeziki, njihova kultura in njihovi moralni in gospodarski interesi.“ — V narodnostnem vprašanju so se torej uveljavili čisto novi pogledi. To dokazuje med ostalim tudi govor italijanskega zunanjega ministra Tittonija na seji rimske poslanske zbornice dne 27. septembra 1919, torej eno leto po že sklenjenem premirju, ki je dejal med drugim: „Z nami združena ljudstva druge narodnosti naj vedó, da mi z zgražanjem odklanjamo sleherno misel tlačenja ali raznarodovanja, misel da bi njihov jezik in njihove kulturne institucije ne bile spoštovane; da bodo njihovi upravni

zastopniki uživali vse pravice naše svobodoljubne in demokratične zakonodaje; da bodo njihovi politični poslanci pristržno sprejeti v italijanskem parlamentu, ki jih bo poslušal s spoštovanjem, kadar bodo govorili v imenu prebivalstva, ki ga zastopajo.“

Propaganda za jugoslovansko državo v obliki majniške deklaracije je izzvala širok odmev med primorskimi Slovenci. Propaganda Wilsonovih vojnih ciljev je tudi nje prepričala, da ne gre več za imperialistični mir, temveč za ureditev starega evropskega sveta po načelih ameriške demokracije, da se enkrat za vselej izloči vojna in da se sporazumno rešijo zapletena narodna vprašanja Evrope. Že leto dni pred koncem svetovne vojne je podobna načela glede narodnostnega vprašanja proglasila tudi ruska revolucija. Vsi ti veliki politični dogodki so prepričali tudi nas Slovence, da stojimo resnično pred novim svetom, a posebno kompaktno naseljeni Slovenci na Goriškem so bili uverjeni, da bodo o svoji bodoči usodi vsaj soodločevali. Ko je torej zagrebško Narodno Veće dne 29. oktobra 1918 proglasilo ustanovitev nove jugoslovanske države in je bila tudi v Ljubljani ustanovljena „Narodna vlada“, to ni ostalo brez odmeva tudi v Gorici. Pokrajinski odsek slovenskega „Narodnega sveta“ za Goriško je nemudoma objavil proglas, v katerem je sporočil, da prevzema v slovenskem delu bivše goriško-gradiščanske dežele z glavnim mestom Gorico vso javno upravo. Vse upravne oblasti v Gorici in na podeželju so se podvrgle goriškemu „Narodnemu svetu“, toda ne samó politične, temveč tudi sodni in poštni uradi. Goriški okrajni glavar, nemški baron Baum, je izročil svoje posle Slovencu, komisarju Berbuču, vojaško poveljstvo v mestu pa je bilo poverjeno rezervnemu stotniku dr. Dinku Pucu, poznejšemu ljubljanskemu županu in banu. Na uradnih poslopih so zaplapolale slovenske zastave.

Z opuščene fronte ob Piavi in iz furlanske nižine se je jadrno umikala bivša avstro-ogrška vojska. Gorica se je začasno spremenila v veliko vojaško taborišče. Vse vojaštvo seveda ni našlo prostora v vojaških poslopih pa so zato številni oddelki taborili kar na prostem, po trgih in v parkih, ulice pa so se napolnile s pratežem in avtokolonami. Ker je bilo mesto razbito in brez prave javne organizacije, prava podoba vojnega uničevanja, je spričo splošnega pomanjkanja prišlo tudi do neredov. Posamezne tolpe so plenile in kradle, kakor takrat povsod drugje. S fronte sta prišla med drugim vojaštvom tudi dva slovenska polka s slovenskimi zastavami in novimi narodnimi kokardami na čepicah, s katerih so vojaki sami odstranili prejšnji habsburški cesarski znak. Ta dva polka sta na prizadevanje „Narodnega sveta“ prevzela varnostno službo v mestu. Zastržili so vojaška skladišča, kolodvor in javna poslopja. Mesto Gorica se je spremenilo preko noči v slovensko mesto po jeziku in po kokardah, ki jih je nosilo tudi civilno prebivalstvo. Italijanski meščani, kolikor jih je še bilo, pa so se nemoteno okitili z italijanskimi kokardami. Toda izkrcanje italijanskih čet v Trstu je „Na-

rodni svèt“ v Gorici hudo presenetilo. Kaj natančnejšega ni vedel nihče. Avstro-ogrski general Wurm, ki je bil tedaj še načelnik avstro-ogrskega armadnega poveljstva v Červinjanu, je povedal odposlancema goriškega „Narodnega sveta“, dr. K. Podgorniku in dr. D. Pucu, da se bodo avstro-ogrške čete umaknile do stare avstrijske meje. To pa ni bilo točno in italijanska armada se je polagoma in oprezno pomikala dalje. Že 6. novembra 1918 so prišli v Gorico italijanski oficirji v dveh avtomobilih, ki sta bila okrašena z italijansko trikoloro in z belo zastavo. Sprejel jih je na svojem sedežu v Šolski ulici italijanski narodni svèt, pozdravili pa so jih tudi oddelek bivših srbskih vojnih ujetnikov in slovenski vojaki bivše avstro-ogrške armade s slovensko zastavo. Sedaj se je slika hitro spreminjala. Poleg slovenskih zastav in kokard se pojavljajo po ulicah tudi italijanske. Poleg slovenskih vojakov s slovenskimi znaki se opaža tudi pravkar novo došle italijanske vojake. Italijanska vojska je vdiralala z vseh strani, čez gore in po dolinah v deželo, kjer ni našla prav nobenega odpora.

Dne 5. novembra 1918 je namreč „Narodni svèt“ goriški objavil „Poziv!“ v katerem pravi: Po poročilih bodo deželo začasno zasedle antantne čete. Ker se to zgodi v sporazumu med državami, je dolžnost prebivalstva, da jih sprejme vljudno in brez sovražnosti. Istočasno je namreč novi vojaški guverner v Trstu, podmaršal Petitti razširil svojo oblast nad vso Goriško in goriškim Italijanom javno obljubil, da ostane Gorica združena z Italijo za vedno. Dne 7. novembra popoldne je prišla v Gorico tudi že italijanska konjenica, naslednjega dne pa je moral oditi iz Gorice slovenski strelski polk, ki je vztrajal do zadnjega. Pokrajinski „Narodni svèt“ je moral prepustiti svoje oblastne funkcije novim gospodarjem. Italijanska vojska se je pomikala počasi proti vzhodu in severu in nihče ni vedel, kjer se namerava ustaviti, ko je na Kranjskem dosegla že Vrhniko. Brez dvoma bi tedaj italijanska vojska okupirala tudi Ljubljano samo, da ni živel tam takrat srbski major Švabić, ki se je vračal iz nekega ujetniškega taborišča v Nemčiji. Okoli njega se je nabralo še nekaj sto srbskih vojnih ujetnikov, zlasti oficirjev, ki so se takoj ponudili ljubljanski „Narodni vladi“ v začasno službo. Ta smeli major Švabić, ki je pred nekaj leti umrl v Beogradu, je sporazumno z „Narodno vlado“ poslal kot poveljnik maloštevilne čete svojega adjutanta k italijanskemu vojnemu poveljstvu v Logatec s pismenim sporočilom, da je po nalogu kraljeve srbske vlade in v sporazumu z „Narodnim Većem“ v Zagrebu Ljubljano že okupiral in da ima nalog prepričati prehod italijanske armade preko črte Reka-razvodje Sava—Soča, če treba tudi z orožjem. Na to okolnost opozarja o pravem času, ker noče prevzeti odgovornosti za prelivanje krvi med zavezniki. Italijansko poveljstvo je bilo sicer presenečeno nad navzočnostjo srbske vojske v Ljubljani, a je vseeno odredilo umik svojih čet do Logatca, kjer so ostali do sklepa miru z Jugoslavijo.

Tako grdo je bilo na naši zapadni meji, še brezupnejše kot na severu, na Koroškem. Naša slabost je bila v tem, da Slovenci nismo nikoli imeli svoje vojske, niti zaplodka ne, s pomočjo katerega bi jo bilo mogoče hitro osnovati. Narodne zavesti, ki bi bila dejavna in pripravljena tudi na žrtve, je bilo premalo, vedno smo iskali opore, na katero bi se naslonili. To je razumljivo, ker v vseh letih ustavnih borb nismo prišli niti do jasne formulacije svojega narodno-političnega programa. Strahoviti politični in vojaški polom države, v kateri smo varno živeli več kot poltisoč let, nas je našel nepripravljene, zlasti na mejah. O lastni državnosti smo prvič čuli šele l. 1917., a Wilsonov vojni cilj nas je zazibal v prijetne sanje, iz katerih so nas prebudili hudo realni dogodki takoj prve dni po vojni, ko je tuja sila segla celo preko jasnih narodnih mej in z brutalno silo uveljavila svojo voljo in svoje interese.

Kljub temu pa naše ljudstvo še vedno ni moglo verjeti, da bo s silo in z orožjem ustvarjeno stanje ostalo trajno. Kajti preslovesno je bilo razglašeno načelo o samoodločbi narodov, torej tudi slovenskega. Saj ni mogoče, da bi bilo to načelo tako hitro pozabljeno in zavrženo! Zato je ostalo zaupanje v mirovno konferenco v Parizu, ki se je pravkar zbirala tam, neomajano. Njej je pripadla velika naloga, da na novo uredi svet, zlasti staro Evropo, in mu prinese nov red na temelju tolikokrat proglašanih načel demokracije in narodne svobode. Tudi to upanje je bilo zmotno. Kakor vsak narod pred nami, smo morali tudi Slovenci slednjič preizkusiti in se temeljito prepričati, da se pravica in svoboda nikjer in od nikogar ne delita in poklanjata, da pozna svet samo borbo medsebojnih realnih interesov in da si mora vsak narod svojo pravico in svobodo priboriti sam z lastno močjo. Kdor se borbi za svoj obstanek odreče ali pa se ji umakne, zaostane in slednjič propade.

Ne bo odveč, ako pogledamo sedaj še nekoliko v Pariz, kjer so veliki gospodje delili novo pravico svetu, zlasti premaganim narodom, preden nadaljujemo z domačimi dogodki. (Dalje.)

Po Prekmurju.

C. Z.

Za tistim drevjem tam mora biti vas. In iz tiste vasi bom že gotovo zagledal gorice... Toda za drevjem ni vasi in še ni videti goric. In mogoče tudi za onim drevjem ni videti hribov. In za onim tudi ne. Menda je ta ravan neizmerna, kakor je neizmerno daleč zahajajoče sonce, ki je le še meter visoko nad ravnino.

Visoko v nebo dvigajo jagnedi svoje vrhove. Tako visokih in vitkih jagnedi kakor so v Rakičanih, še nisem videl. In tudi tako dolgih senc ni